

Ég vil hefja mál mitt með því að þakka Hrafnseyrarnefnd fyrir að bjóða mér að koma hingað í dag til að taka þátt í hátíðarhöldum ykkar Vestfirðinga, þegar minnst er hvors tveggja í senn fæðingardags Jóns Sigurðssonar og hálftrar aldar afmælis íslenska lýðveldisins. Margar spurningar hljóta að leita á hugann, þegar við lítum nú aftur til lokaáfanga sjálfstæðisbaráttunnar. Hvernig hefur Íslendingum tekist að varðveita fjöregg sjálfstæðisins og hvaða árangri hefur það skilað? Við hljótum líka að spyrja á þessum stað, hvers virði barátta og fordæmi Jóns Sigurðssonar sé fyrir Íslendinga í dag. Er líf hans og starf eingöngu þáttur í löngu liðinni sjálfstæðisbaráttu eða getum við enn sótt til hans lærdóm og þrótt, þegar við glímum við vandamál líðandi stundar?

Þegar við nú lítum fimmtíu ár aftur í tímann, hljótum við að skoða stofnun lýðveldisins í samhengi við þær gífurlegu breytingar, sem þá voru að verða á högum Íslendinga og stöðu þeirra í heiminum. Fram undir upphaf síðari heimsstyrjaldarinnar, höfðu stóratburðir sögunnar siglt hér að mestu hjá garði og einangrun landsins um aldaðir mótað stefnu Íslendinga og viðhorf til annarra þjóða. Á öllu þessu varð skyndileg breyting vorið 1940, þegar styrjaldaráttökin í Vestur-Evrópu komust í algleyming og Danmörk og Ísland voru bæði hernumin, hvort af sínum styrjaldaraðila. Þessir atburðir neyddu Íslendinga til þess að taka þá þegar öll mál sín í eigin hendur og fela vald konungs íslenskum ríkisstjóra fjórum árum áður en lýðveldið var formlega stofnað. Með stofnun þess fékkst hins vegar formleg staðfesting hinna sigursælu stórvelda á óskoruðu sjálfstæði Íslands og fullum þátttökurétti þess í þeim mikilvægu alþjóðasamtökum, sem stofnuð voru að styrjöldinni lokinni.

Efnahagsleg áhrif styrjaldarinnar voru ekki síður mikilvæg. Eftir langvarandi kreppu flæddi fjármagn og ný tækni inn í landið í kjölfar hinna erlendu herja og höfðu gagnger áhrif á alla þætti þjóðlífsins. Á örskömmum tíma tvöfölduðust rauntekjur almennings og þjóðin eignaðist digra sjóði til uppbyggingar að styrjöldinni lokinni. Það mætti jafnvel orða það svo, að Íslendingum hafi í einu veffangi verið kippt inn í nútíðina, þannig að þeir stæðu sem næst jafnfætis öðrum Evrópuþjóðum í lífskjörum og tækni.

Allar urðu þessar breytingar þess valdandi, að hið nýja lýðveldi þurfti brátt að endurskoða afstöðu sína í alþjóðamálum í veigamiklum atriðum og marka sér nýja stefnu, er tryggt gæti fámennri og vopnlausri þjóð öryggi og farsæld í viðsjárverðum heimí. Þrátt fyrir margvíslegan og oft eðlilegan ágreining um markmið og leiðir, er hvorki ástæða til þess að vanmeta þann árangur, sem náðst hefur, né gera lítið úr þeirri stöðu, sem frjálsu Íslandi hefur auðnast að ná á alþjóðavettvangi.

En þótt bein áhrif styrjaldarinnar væru mikil, voru þau þó fyrst og fremst í þá átt að herða á þeirri þróun, sem einkennt hefur alla 20. öldina og á rætur að rekja til tæknibyltingar nútímans og þjóðfélagslegra áhrifa hennar. Með sífellt flóknari framleiðslu nútímaíðnaðar hefur þörfin fyrir verkaskiptingu þjóða í milli og aukin

alþjóðaviðskipti farið sívaxandi. Jafnframt hefur bylting í samgöngum, fjarskiptum og fjölmiðlun brotið niður þá múra, sem áður hindruðu samskipti þjóða og heimshluta. Afleiðingarnar hafa svo komið fram í kröfum um aukið einstaklingsfrelsi, nánari samvinnu þjóða á meðal og frjálsari viðskipti á öllum sviðum. Um tíma leit að vísu út fyrir að verulegur hluti heimsins vildi velja aðra stefnu og treysta í stað þess miðstýrt kerfi án verulegra tengsla við önnur lönd. Nú bendir hins vegar allt til þess, að hin efnahagslega og stjórnmálalega þróun heimsins sé smám saman að falla í einn meginfarveg, þar sem hvarvetna sé stefnt að og opnari samskiptum þjóða í milli á grundvelli leikreglna, sem settar eru af alþjóðasamtökum, sem ýmist ná yfir ákveðna heimshluta eða heimsbyggðina alla.

Þótt sérákvörðunarréttur einstakra þjóða sé enn grundvallarregla í alþjóðasamskiptum, liggur engu að síður í augum uppi, að áherslur hafa gjörbreyst, frá því sem áður var. Þannig höfum við Íslendingar, eins og aðrar þjóðir, fjarlægst þann hugsunarhátt þjóðernislegrar sérhyggju, sem hlaut að einkenna tímabil sjálfstæðisbaráttunnar, á meðan megináherslan var lögð á það, sem einkenndi okkur sérstaklega og studdi kröfur okkar um óskorað sjálfstæði.

En hvaða áhrif hefur þá þessu þróun á viðhorf okkar til baráttu þeirra manna, með Jón Sigurðsson í broddi fylkingar, sem lögðu grundvöll að sjálfstæði þjóðarinnar og stofnun lýðveldis á Íslandi fyrir 50 árum. Eru verk þeirra og störf aðeins tilefni til innihaldslítils orðagjálfuls á hátíðarstundum, en ekki lengur virkt afl í lífi og starfi þjóðarinnar? Hefur takmarkalaus en um leið innihaldslítill dýrkun kastað glýju í augu eftirkomenda Jóns Sigurðssonar eða fyllt þá hálfgerðri klígju, eins og einn af upprennandi sagnfræðingum okkar orðaði það nýlega. Vissulega er sú hættu ætíð fyrir hendi, að við gerum afreksmenn fortíðarinnar að nokkurs konar skurðgoðum, en förum um leið á mis við það mannlega og sérstaka í fari þeirra og þar af leiðandi þann kjarna, sem gerði þeim kleift að vinna afrek sín þjóðinni til heilla.

Þannig má síst af öllu fara fyrir minningu Jóns Sigurðssonar. Öll einföldun og ofdýrkun er til þess fallin að loka augum okkar fyrir hinu ótrúlega fjölbreytta lífsstarfi hans, þrautseigju og starfsþreki. Aldrei að vikja voru að vísu einkunnarorð hans, og þau einkenndu alla baráttu hans fyrir rétti Íslendinga til sjálfstjórnar og verslunarfrelsis. Það var þó ekki þessi eiginleiki, sem sérstaklega einkenndi hann í samanburði við aðra forustumenn Íslendinga. Stefnufestan ein og þrákelkni í baráttu við erfiða andstæðinga nær einatt skammt til þess að sigur vinnist. Styrkur Jóns Sigurðssonar var ekki síður fólgin í skarpskyggni hans og málatilbúnaði, sem byggður var á yfirburðaþekkingu og föstum rökum, sem hann hamraði sífellt á, uns árangur náðist.

Þegar Jón Sigurðsson hefur stjórnmálabaráttu sína með stofnun Nýrra félagsrita árið 1841, er hann aðeins tæplega þrítugur, en er þó þegar búinn að afla sér víðtækrar þekkingar á sögu Íslands og þjóðmálum Evrópu og hefur markað sér meginstefnu í framfaramálum Íslendinga. Honum er ljóst, að allt þurfi að haldast í hendur: sjálfforræði þjóðarinnar með endurreisn Alþingis, aukin þekking almennings og frjáls viðskipti í stað þeirrar verslunaránaúðar, sem þjakað hafði Íslendinga í hátt á þriðju öld. Um þetta þrennt ritar hann stórmerkilegar ritgerðir í fyrstu árganga Nýrra félagsrita, en í einni þeirra kemst hann svo að orði:

"Það eru einkum þrjú efni, sem oss Íslendingum standa á mestu að útkljáð verði bæði fljótt og vel: Það er alþingismálið, skólamálið og verzlunarmálið. - - Alþing á að vekja og glæða þjóðlífið og þjóðarandann, skólinn á að tendra hið andlega ljós, og hið andlega afl, og veita alla þá þekkingu sem gjöra má menn hæfilega til framkvæmdar öllu góðu, sem auðið má verða, verslunin á að styrkja þjóðaraflíð líkamlega, færa velmegun í landið, auka og bæta atvinnuvegi og handiðnir, og efla með því aftur hið andlega svo að það verði á ný stofn annarra enn æðri og betri framfara og blómgunar eftir því sem tímar líða fram".

Þannig berst Jón Sigurðsson frá upphafi jöfnum höndum fyrir stjórnarfarslegum réttindum landsmanna og hvers konar framförum í efnahag, lífskjörum og menningu, og í því starfi lætur hann sér fátt mannlegt óviðkomandi. Eftir að hafa leitt baráttuna fyrir verslunarfrelsi til sigurs 1855 er hann óþreytandi að leiðbeina mönnum um bættu verkmenningu og vöruvöndun, og sjálfur leitar hann að tækifærum til hagkvæmra viðskipta fyrir Íslendinga bæði í Noregi og Bretlandi. Og hann er sannfærður um, að Íslendingar eigi það eingöngu undir sjálfum sér, hvort aukið frelsi komi þeim að notum og óttast ekki ásókn útlendinga í atvinnuvegi landsmanna, eins og svo margir aðrir fyrr og síðar. Um þetta segir hann m.a.:

"Þegar borin verður umhyggja fyrir að Íslendingar nái menntun og kunnáttu í hverri stétt, sem þeim er ætluð, - - þá er ekki að kvíða að þeir muni ekki geta átt þátt í sérhverju fyrirtæki og komist jafnfætis enum útlendu, því að enginn hefur enn friað þeim vits og gáfna, þó þeir hafi verið grunaðir um gæsku þá, sem réttu nafni heitir gunguskapur, og afskiptaleysi um hag sjálfra sín og landsins."

Eitt hið merkilegasta í fari Jóns Sigurðssonar var hversu glöggur hann var jafnt á söguleg rök fyrir rétti Íslendinga og nauðsyn þess að byggja upp nútímasamfélag á Íslandi. Þetta kemur fram í rit- og útgáfustörfum hans, t.d. á vegum Hins íslenska bókmenntafélags, þar sem hann hófst samtímis handa um útgáfu Fornbréfasafnsins og annarra ómetanlegra heimildarita um sögu Íslands, en hins vegar Skýrslur um landshagi á Íslandi, þar sem í fyrsta skipti voru birtar upplýsingar um helstu þætti í efnahagsmálum samtímans. Hann semur jafnvel um það við stjórnina að gefa út Tíðindi um stjórnarmálefni Íslands, sem var fyrirrennari Stjórnartíðinda. Allt stefndi þetta að einu marki, að sanna rétt Íslendinga sem sérstakrar þjóðar á grundvelli sögulegra raka og sjálfstæðrar tilveru í samtímanum.

Líklega hefur enginn þekkt sögu Íslendinga betur en Jón Sigurðsson og áhugi hans á örlögum hennar er rauði þráðurinn í flestu, er hann ritaði. Engu að síður forðast hann þá fortíðardýrkun, sem svo algeng var á hans dögum, en leggur í þess stað áherslu á, að Íslendingar verði að velja sér leið í samræmi við aðstæður og kröfur síns tíma, þótt byggt sé á starfi og fordæmi feðranna. Besta dæmið um þetta er rök hans fyrir að endurreisa Alþingi í Reykjavík og efla bæinn um leið til að verða höfuðstaður landsins.

Hvar sem við lítum í rit Jóns Sigurðssonar eða kynnum okkur störf hans finnum við lærdóm og fordæmi fyrir okkar eigin tíð. Þótt hin eiginlega sjálfstæðisbarátta sé nú langt að baki, verður smáþjóð sífellt að halda vöku sinni, ef hún á að geta haldið reisu sinni, menningu og lífskjörum í síbreytilegum heimi, þar sem ný áhrif á öllum sviðum tækni og mannlegs lífs sækja sífellt að. Við getum ekki frekar en Jón Sigurðsson gerði á sinni tíð stungið höfðinu í sandinn eða reynt að lifa á afrekum

fortíðarinnar. Í stað þess verðum við að taka tveim höndum þeirri samkeppni, kröfum og tækifærum, sem nýir tíma bjóða okkur, en leggja um leið sömu áherslu og hann gerði á að treysta innviði íslensks samfélags með því að rækta sögu okkar og menningararf og efla um leið menntun þjóðarinnar, verkunnáttu og vísindalega þekkingu, svo að við getum ætíð haldið hlut okkar og sjálfsvirðingu í samfélagi þjóðanna.

Góðir áheyrendur. Þegar við nú komum saman á þessum fagra og fornhelga fæðingarstað Jóns Sigurðssonar fer hverfulleiki mannlegra örlaga ekki framhjá okkur. Á uppvaxtarárum hans var hér við norðanverðan Arnarfjörð 300 manna blómleg byggð að þeirrar tíðar hætti, en nú er Hrafnseyri nánast ein eftir. Ekki skal ég halda því fram, að þessi breyting hefði orðið Jóni Sigurðssyni sársaukalaus, ef hann hefði séð hana fyrir, en þó skildi hann manna best að allar framfarir krefjast einhverra fórna, að hið nýja verður einatt að byggja á rústum þess gamla. Þannig hefur uppbygging bæja og borga á kostnað hinna dreifðu byggða verið ein af forsendum þeirra efnahagslegu framfara, sem orðið hafa hér á landi síðan Jón Sigurðsson hóf baráttu sína fyrir hálfri annarri öld.

Og við skulum líka minnst þess, að verðmæti fortíðarinnar eru okkur ekki glötuð, þótt breytingar verði á búsetu þjóðarinnar. Með því að rækta sögu okkar og tengsl við hugmyndir, störf og lífsbaráttu forfedranna, eins og gert hefur verið svo myndarlega hér á Hrafnseyri, getum við eflt skilning okkar á eigin uppruna og vegsemd þess og vanda að vera Íslendingur.

Hver sem hingað kemur til að njóta hinnar stórbrotnu fegurðar Arnarfjarðar og leiða hugann að örlögum kynslóðanna í ellefu aldir, hugsjónum og stórbrotnu lífsstarfi Jóns Sigurðssonar, ætti að geta farið héðan betri maður og sannari Íslendingur.